

Zentai Judit Éva

**Az Edo-kori egészségmegőrzés és orvoslás képe Kaibara
Ekiken *Jódzsókun* című írásának elemzése alapján
Forrástanulmány a japán orvoslás-történet kutatásához**

Doktori disszertáció

TÉZISEK

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Japán filológia program**

Budapest, 2013

I. A kutatás célja és a disszertáció felépítése

Disszertációmmal az a célom elsősorban, hogy Kaibara Ekiken 貝原益軒 (1630-1714) 1713-ban kiadott *Jódzsókun* 養生訓 („Az ételtáplálás intelmei”) című művén keresztül felvázoljam az Edo-kor, azon belül annak a periódusnak az orvostudományát és egészségnevelését, amelyben Ekiken élt, valamint megfogalmazom az Edo-kor Kaibara Ekiken által képviselt orvosi szemléletének és ideálképének lényegét. Ehhez elengedhetetlen az eredeti mű filológiai elemzése és a teljes szöveganyagára kiterjedő magyar nyelvű fordítása. Ezen felül a dolgozatban részletesen bemutatom azokat az elemzés során szerzett eredményeket, amelyek alátámasztják az állításomat, miszerint Ekiken az Edo-kor általa érintett periódusában az önállóan fejlődő japán gyógyászat egyik fontos szereplője volt.

A disszertáció hét fejezetből áll. A *Bevezetés*ben ismertetem a disszertáció tárgyát, a téma jelentőségét, a témaválasztást, a disszertáció célját, a felépítését és a módszertant.

A *második fejezet*ben bemutatom a korábbi Kaibara Ekikennel és a *Jódzsókun*nal kapcsolatosan eszmetörténeti, pedagógiaelméleti, orvostörténeti, egészségügyi, politikaelmélet-történeti szempontok alapján végzett japán, európai, valamint amerikai kutatások eredményeit. Ekikenről és munkásságáról alkotott egyes véleményeket külön-külön idézem saját fordításomban.

A *harmadik fejezet*ben bemutatom Ekiken életútjának, munkásságának, és gondolkodásának jelen disszertáció szempontjából lényegesnek vélt területét. Továbbá, ugyanebben a fejezetben említést teszek azokról a személyekről (gondolkodók, tudósok, orvosok), akik hatással lehettek Ekiken orvoslására.

A *negyedik fejezet*ben kitekintést teszek a japán orvoslás előzményeire, nyomon követem az orvoslás útját a kínai gyógyászat Japánba kerülésétől egészen az önálló japán orvostudomány Edo-kor végéig nyúló sajátos fejlődéséig. A fejezetben kiemelten foglalkozom a *jódzsó*-elmélettel (érintve a kínai *yǎngshēng*-elméletet), majd bemutatom a *Jódzsókun*hoz hasonló egészségnevelő írásokat. A továbbiakban kitérek arra is, hogy mi volt jellemző a neokonfuciánus diszciplínák és az orvoslás kapcsolatára, és hol helyezkedtek el konfuciánus orvosok a társadalomban, illetve a törvénykezésben.

Az *ötödik fejezet* Ekiken filozófiarendszerét kívánja bemutatni a *Jódzsókun* alapján. Ez azt jelenti, hogy külön kitérek Ekiken „életről”, „betegségről”, „gyógyításról” alkotott nézetére, valamint Ekiken *jódzsó*-elméletére.

A *hatodik fejezet* a *Jódzsókun* bemutatásával indul, majd a műben található alapvető fogalmakat, a leggyakrabban előforduló terminológiát, nyelvtani formákat és nyelvezetet tisztázom. Minden egyes alfejezet egy általános elemzéssel indul, majd a benne található (jelen disszertáció témáját tekintve lényegesnek vélt) fogalmak magyarázatával folytatódik. A könnyebb átláthatóság érdekében Ekiken által említett személyneveket, műcímeiket, orvostörténeti, gyógyászati, szociográfiai, farmakobotanikai vonatkozású terminológiát a legtöbb esetben táblázatba foglaltam. Minden egyes alfejezet végét az adott vizsgált fejezet teljes magyar nyelvű fordítása zárja. A fordításon belül lábjegyzetek segítik a pontosabb értelmezést.

A disszertációt végül az összefoglalást tartalmazó *hetedik fejezet* zárja, amely az elemzés során levont következtetéseket tartalmazza. Azt követően a dolgozat legvégén közlöm a felhasznált elsődleges, másodlagos források és a szakirodalom listáját.

Az idézetek többsége saját fordításom formájában szerepel a dolgozatban. A japán nevek és kifejezéseknél a magyaros átírást, a kínai nevek és fogalmak esetében leggyakrabban a pinyin átírást alkalmazom.

II. Módszertan

Munkám során azt az elvet követtem, hogy kizárólag az elsődleges forrás teljes szöveganyagának filológiai elemzése és fordítása alapján alkossak képet az adott korszakra jellemző orvoslásról és egészségnevelésről. Ugyanakkor nem hagyhattam figyelmen kívül a rendelkezésemre álló szakanyagokat és kommentárokat sem. A fordítás során felmerült orvostörténeti, farmakológiai kérdések során igyekeztem a szakanyagok ismeretanyagára támaszkodni.

A gyógynövények beazonosítása során törekedtem megtalálni a legmegfelelőbb magyar elnevezést, azonban elegendő forrásanyag híján egyes gyógynövények elnevezésénél az eredeti (japán vagy kínai), vagy latin nyelvű változatot használtam. Hasonlóképpen jártam el a különféle étel- és italfélék, növény- és állatnevek, valamint az egyes gyógyszerformulák, hatóanyagok, akupresszúra pontok megnevezésénél.

Ekiken orvoslással kapcsolatos szemléletét a *Jódzsókun* szöveganyagának elemzése, valamint a másodlagos források feldolgozása alapján igyekeztem többféle szempontból megvizsgálni: (1) az életről, (2) a betegségről, (3) a gyógyításról alkotott nézete, valamint az (4) általa megfogalmazott *jódzsó*-elmélet. Erre azért volt szükség, hogy állításomat alá tudjam támasztani, miszerint Ekiken az edo-kori orvostudomány „japanizációs” folyamatán belül

fontos szerepet játszott. Erre a *Jódzsókun* hetedik fejezete adott lehetőséget leginkább, hiszen Ekiken ebben a fejezetben mutatja be a különféle orvosságokat, részletezi azok sajátosságait, meghatározza a szedési módokat, a gyógyszerek mennyiségét és leírja a gyógyszerkészítés legfontosabb szabályait. Alapvetően ezeknek az ismereteknek az alapját azok a kínai orvosi írások képezik, amelyeket Ekiken többször is megemlít a műben. Amellett, hogy ezekre alpműként tekint, egyes részeket szándékosan változtat meg úgy, hogy azok a japán sajátos testi adottságokhoz igazodjanak. Ráadásul, találunk olyan passzusokat is a műben, amelyek egyes kínai orvosok munkáját kifejezetten erős kritikával illetik.

Jelen értekezés nagymértékben támaszkodik a filológiai szempontból részletesen elemzett *Jódzsókun* eredeti szöveganyagára, Kaibara Ekiken életét, munkásságát részletező tényanyagra, valamint a japán orvostudomány-történettel foglalkozó tanulmányokra.

Kutatásaim során igyekeztem teljességre törekedni és ehhez felkutatni a legmegfelelőbb szakirodalmat, melyek segítségemre voltak megállapításaim megerősítésében.

III. A dolgozat eredményei

A *Jódzsókun* filológiai elemzésével és fordításával, valamint a másodlagos források feldolgozásával törekedtem átfogó képet nyújtani Kaibara Ekiken orvoslásáról, és ezáltal arról a szemléletről, amely az Edo-kor - azon belül is a dolgozatban érintett periódusának - gyógyászatát és az egészségmegőrzését jellemezte.

Mindenekelőtt a jelentősebb japán, európai, valamint amerikai kutatások alapján megvizsgáltam, hogy az előttem járók Kaibara Ekikent és munkásságát, valamint a *Jódzsókunt* milyen szempontok alapján vizsgálták, és milyen eredményekre jutottak. Ekiken személyére, valamint munkásságára vonatkozó véleményeket a dolgozatban saját fordításomban közöltem.

Meghatároztam a *Jódzsókun* helyét a japán egészségmegőrzés és orvoslás történetében oly módon, hogy megvizsgáltam a japán orvostörténet-tudomány fejlődését a kínai gyógyászat megjelenésétől egészen az Edo-korig. Mivel a *Jódzsókun* 養生訓 címében szerepel a *jódzsó* 養生 kifejezés¹, ezért kiemelten foglalkoztam annak magyarázatával,

¹ A kifejezés rendkívül összetett, mivel minden olyan jelentést, illetve gondolatot magában hordoz, amely a fizikai és lelki egyensúly folyamatos fenntartását célozza meg. A disszertációban főleg az „élettáplálás” kifejezést használom, de úgy gondolom, éppúgy a fogalom jelentésrendszerébe tartozik az „egészségmegőrzés”, az „egészségnevelés”, a „betegségmegelőzés”, a „prevenció” és a „betegségek esetén, a felgyógyuláshoz, vagy felépüléshez szükséges fizikai és lelki megerősödést segítő módszerek” is. Erről a továbbiakban a disszertáció negyedik fejezetében értekezem részletesebben.

eredetének és történetének tisztázásával, ennek kapcsán kitértem a kínai *yǎngshēng*-elméletre is, hiszen ez elengedhetetlen volt egyrészt a mű elemzéséhez, másrészt a fogalom európai jelentéskörnyezetben való pontos elhelyezéséhez. Továbbá, csokorba gyűjtöttem néhány fontosabb *Jódsókun*hoz hasonló *jódszó*-elméleti írást is, melyek szöveganyagának elemzésére jelen disszertációban nem került sor. A dolgozatban fontos helyet kapott Kaibara Ekiken életrajza és munkássága mellett filozófiarendszerének bemutatása, továbbá Ekiken életről, a betegségekről és az orvoslásról kialakult szemlélete is, melyet elsősorban a *Jódsókun* szöveganyagának filológiai elemzése, másodsorban másodlagos források feldolgozása alapján végeztem. Mindezek alapján az elemzés során a további következtetéseket szűrtem le.

1. Az Edo-kor ezen szakaszára jellemző egészségmegőrzés-elmélet és gyógyászat alapvetően a kínai *yǎngshēng*-elméletet, valamint a Míng dinasztia kori (1368-1644) gyógyászatot és farmakobotanikát vette alapul, amely a dzsürcsi Jīn (1115–1234) és Yuán dinasztia (1271–1368) idején elterjedt orvosi tradíciót folytatta. Ez azt jelentette, hogy olyan írásokat és elméleteket követtek, melyek régi klasszikusok tanulmányozása során születtek. Miközben a japán gyógyászatban sorra átvették és alkalmazták ezeket a kínai ismereteket, itt-ott már megjelentek változtatások vagy újdonságok, amelyek révén a japán gyógyászat önálló fejlődésnek indult. Miközben a *Jódsókun*ban találunk olyan idézeteket, melyeket Ekiken olyan klasszikus művekből vett át változtatás nélkül, mint a *Qiān Jīn Fāng* 千金方, *Huángdì Nèijīng Sù Wèn* 黄帝内经素问, *Gǔjīn Yītǒng* 古今医统, *Yī Xué Rù Mén* 医学入门, *Yī Shuō* 医说, *Yī Àn* 医案, *Yī Shēng Wēi Lún* 颐生微论, *Shìlín Guǎngjì* 事林广记 stb., már vannak olyan gondolatok, amelyeket Ekiken azzal a céllal formált át, hogy azok a japán emberek egyedi adottságaihoz idomuljanak. Ez azt jelentette, hogy Ekiken nemcsak pusztán átváltotta a kínai mértékegységeket japánra, hanem ténylegesen megváltoztatta egyes gyógyszeradagok mértékét, adalékanyagok mennyiségét, valamint az ételadagok nagyságát a japán emberek testfelépítéséhez mérten. Ezen felül még figyelembe vette az egyén életkorát, nemét, és egészségi állapotát. Ez a mennyiség általában a kínai írásokban meghatározott mennyiséghez képest jóval kevesebb volt. Ekiken elméletének újszerűségét tehát azok a gondolatok adják, melyek elrugaszkodnak az esetleges régi, olykor fásult elméletektől, és befogadják az újabbakat, vagy teljesen újat hoznak létre. Úgy gondolom, ez a fajta hozzáállás nemcsak őt, hanem azokat a kortárs orvosokat is jellemezte, akik a Ko'ihó-irányzathoz 古医方 („Régi orvosi iskola”)

tartoztak. Erre Ekiken életrajzi adatai is bizonyítékkul szolgálnak, azonban további kutatások ennek megerősítését eredményezhetik.

2. Az orvostudomány-történet nemcsak a gyógyítással, hanem a különféle gyógyítható és halálos betegségekkel is foglalkozik. Az elemzés során átfogó képet kapunk az Edo-kor jelen dolgozatban vizsgált szakaszában előfordult betegségekről. Ezek tényleges előfordulását orvostörténeti szempontból hitelesnek tekinthető másodlagos források alapján vizsgáltam meg.
3. A kínai gyógyszerkészítmények mellett, néhány japán eredetű orvosság neve is felmerül a mű során, valamint olyan újdonságnak számító gyógyszerkészítési eljárásról és moxibúciós technikáról is olvashatunk, amelyről Ekiken elmondása szerint a kínai orvosi írások sem tesznek említést.
4. A kínai étkezésben szereplő növények, állatok és fűszerek nevének beazonosítása során találtam olyanokat, amelyek első meglátásom szerint Japánban őshonosak, azonban elképzelhető, hogy azok eredendően külföldi (elsősorban kínai vagy koreai) eredetűek, és valamilyen korábbi kereskedelmi, vagy más tevékenység során jutottak el Japánba, ahol végül meghonosodtak. Úgy gondolom, hogy Ekiken *Jamato Honzó* 大和本草 és Li Shízhēn 李時珍 (1518-1593) *Běncǎo Gāngmù* 本草綱目 című művének további összehasonlító kutatása az akkori japán növény- és állatfajok, valamint fűszerek eredetének tisztázását eredményezheti.
5. Az orvostudomány-történet mindig is foglalkozott az orvosképzés és az orvosi tevékenységet szabályzó rendszer kérdésével, Ekiken sem kivétel ez alól. A *Jódzsókun* erre vonatkozó fejezetei alapján egyrészt sikerült kideríteni, hogy az orvosképzésben milyen kritériumokat és szempontokat vettek figyelembe, másrészt világossá vált az, hogy abban a korban, amikor az orvosok tevékenységét hivatalosan szabályzó rendszer még csak gyerekcipőben járt, a köztudatban már komoly feltételrendszer élt az orvosokkal szemben.
6. Jelen disszertáció bemutatja annak a kornak a gyógyászatát és egészségmegőrzéssel kapcsolatos szemléletrendszerét, melyben Ekiken élt és munkálkodott. Noha ilyen jellegű

orvostörténeti megközelítéssel már előttem néhány kutatásban találkozhatunk, mégis állításomat, miszerint Ekiken az Edo-kor általa érintett periódusában az önállóan fejlődő japán gyógyászat egyik fontos szereplője volt, másképpen fogalmazva, része volt annak „japanizációs” folyamatnak, mely próbált elszakadni a kínai tradicionális vonaltól, és igyekezett egy saját új irányvonalat létrehozni az orvostudományban, jelen kutatás eredményeivel szándékozom megerősíteni, és ezzel egy új megközelítési módot megteremteni.

IV. A dolgozat eredményeinek felhasználási lehetőségei

A japán egészségmegőrzés, életvitel, gasztronómia iránt napjainkban megnőtt igény és érdeklődés különösen megkívánja annak történetének, módszertanának pontos megismerését. Mivel a disszertáció Kaibara Ekiken *Jódzsókun* című mű részletes elemzését, a szöveganyag teljes fordítását tartalmazza, ezért megfelelő forrástanulmány lehet a japán egészségmegőrzést és orvoslástörténetet kutató területek számára.

A disszertációban szereplő Ekiken által említett gyógynövények és gyógyszerkészítmények beazonosítása és azok felhasználására vonatkozó részletes leírások fordítása szintén hasznosak lehetnek a farmakológia-történeti kutatások szempontjából.

Ezen felül a *Jódzsókun*ban található étkezéssről szóló fejezetek táplálkozástörténet tekintetében igen értékes források lehetnek, hiszen részletes képet nyújtanak az akkori táplálkozási szokásokról.

Mivel az Edo-kor jelen disszertációban vizsgált periódusának orvoslásáról és egészségneveléséről általam felvázolt képét semmiképp nem tartom véglegesnek, meggyőződésem, hogy további orvosi írások, egészségmegőrző források feldolgozása ígéretes eredményekkel kecsegtet a jövőben.

Napjainkban egyre többen alkalmazzák a keleti gyógyászati módszereket a nyugati orvoslás mellett, ezért úgy gondolom, hogy jelen disszertáció eredményei egyrészt segíthetnek megérteni a nyugati orvosi felfogás számára ezt a fajta „keleti” szemléletet, másrészt alapjául szolgálhatnak olyan összehasonlító kutatásnak, amely a keleti és a nyugati gyógyászat gondolkodásmódján belüli különbségeket tisztázza. Ehhez hasonló kutatást már korábban is végeztem, melynek eredményeit egy korábbi értekezésben már összefoglaltam, azonban úgy gondolom, hogy az újabb és újabb kutatási eredmények ennél még pontosabb eredményeket nyújtanának a jövőben.

V. Az értekezés témájához kapcsolódó publikációk és előadások

Publikációk:

- „Atarasi irjóhó tosite no zendzsinteki irjó no hajdzsimari – Edo-dzsidai kara Meidzsi e no hataraki o csúsin ni” In: 2003-2004 年度 日本語・日本文化研修コース 研究レポート集, Nagoya, Nagoya University, 2004: pp. 211-234.
- „Traditional Ideas We Can Use in Our Life”
In: FEEDFORTH International Inter-disciplinary Reserach Colloquium Proceedings, Nagoya, Nagoya University, 2007: pp. 29-33.
- „Egy edo-kori japán neokonfucánus tudós, Kaibara Ekiken egészségmegőrző módszerei”
In: AGTEDU 2008 – A magyar Tudomány Ünnepe alkalmából rendezett tudományos konferencia kiadványa, Bács-Kiskun Megyei Tudományos Fórum II., Kecskemét, Kecskeméti Főiskola, 2008: pp. 260-265.
- „Kaibara Ekiken egészségnevelő intelmei” Távol-Keleti Tanulmányok 2009/2: pp. 123-132.
- „Kaibara Ekiken no Jódzsókun no sókai to gendai niokeru szono igi”
In: Centre Européen d’Etudes Japonaises d’Alsace (CEEJA) アルザス日欧知的交流事業／日本研究セミナー「江戸」論文集, Tokyo, 2010: pp. 161-169

Előadások:

- „*Kaibara Ekiken bemutatása és a Jódzsókun*” Körösi Csoma Társaság, Budapest, 2007.márc. 24.
- „Traditional Ideas We can Use in Our Life” FEEDFORTH International Inter-disciplinary Reserach Colloquium, Nagoya University, Japan. 2007. okt. 25-26
- „Kuruzslók az Edo-korban” Budapest, Orientalista Nap, 2008. ápr. 4.
- „Egy edo-kori japán neo-konfucianus tudós, Kaibara Ekiken egészségmegőrző módszerei” AGTEDU Nemzetközi Vitakonferencia, Kecskemét, 2008 nov. 6.
- ”Kaibara Ekiken no Jódzsókun no sókai to gendai niokeru sono igi ” „Séminaire d’études japonaises sur l’"époque d’Edo” (2) CEEJA, *Centre Européen d’Etudes Japonaises d’Alsace* és Université Marc Blonch, Strasbourg, 2008. dec. 20-21
- „Egy neo-konfucianus tudós, Kaibara Ekiken gyógyításról alkotott képe a *Jódzsókun* (Élettáplálás intelmei) VII. fejezete alapján” Budapest, Orientalista Nap, 2009. ápr.3.